

УДК 339

Г. Герєга

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Проведено аналіз сутності ефективності як економічної категорії, її змісту та еволюції поняття. Розглянуто концептуальний базис та сформульовано засадні принципи ефективного функціонування економічних систем в умовах сучасної економіки. Викладено результати аналізу розвинутих та адаптованих парадигм ефективного функціонування економічних суб'єктів. Сформульовано окремі аспекти розвитку параметрів ефективності сучасних економічних систем.

Ключові слова: економічна система, функціонування, управління, концепції, ефективність, критерії, показники, індикатори, фактори економічної ефективності.

На сучасному етапі зростає чисельність вітчизняних і зарубіжних досліджень стосовно різних видів та аспектів ефективності функціонування макро- і мікрорівневих економічних систем. Важливість цієї проблематики пов'язується з тим, що ефективність є ключовим індикатором розвитку економіки як системи та всіх її суб'єктів. Актуальність таких досліджень пов'язується з тим, що “сучасні умови визначають високу значимість дослідження різних показників функціонування економічних систем і в першу чергу параметрів їх ефективності” [1].

Динамічні зміни в сучасній економіці зумовлюють перегляд формату теоретичних засад ефективності і, відповідно, на цій основі практики управління економічними системами різного рівня. Умови глобального соціально-економічного середовища змушують по-іншому сприймати поняття ефективності, спричинюють трансформацію категорійного поняття “економічна ефективність”, розширюючи його уставлені базисні критерії. Кризові явища, що мають місце у сучасній глобальній економіці, флуктуації ринків капіталів та інвестицій, недостатня передбачуваність результатів від значної кількості фінансово-економічних процесів актуалізують дослідження різних методик, змісту параметрів ефективності функціонування сучасних економічних систем.

Саме тому науковцями наголошується, що в умовах реальної економіки “для управління ефективністю організації необхідна розробка єдиних принципів і підходів до управління, виміру і оцінки розвитку організації в умовах постійних змін з урахуванням сучасних уявлень, що складаються про успішну організацію” [2]. Засадні принципи корпоративного управління та визначення ефективності функціонування суб'єктів національної економіки повинні базуватися на використанні загальноприйнятих ринковою системою концепцій, адекватних вимогам інвестиційних компаній (фондів) та фінансових інституцій. Здійснюючи глобальну стратегію на ринках капіталів, інвестицій та товарів, транснаціональні корпорації формують принципи та встановлюють основні критерії ефективності, що актуалізує розробку концептуальних засад для підприємств національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у предметній сфері свідчить про те, що питання ефективного функціонування різнорівневих економічних систем є одним із найважливіших в економічних дослідженнях. Як відзначає Н. Подольчак, “науковці

погоджуються з тим, що оцінювання та регулювання ефективності є ключовою проблемою економіки” [3].

Більшість науковців та фінансових аналітиків дотримуються думки, що розроблені оцінно-аналітичні системи і моделі не можна вважати адекватними для сучасних умов, оскільки вони не достатньо об’єктивно характеризують рівень ефективності функціонування сучасних економічних систем. З цієї причини, як робиться висновок у публікації Т. Голубєвої та І. Колос, “особливого значення набуває проблема обґрунтування методологічних підходів до оцінки ефективності, необхідність створення цілісної моделі оцінки ефективності діяльності підприємства” [4].

Формулюючи завдання менеджменту у ХХІ ст., П. Друкер аргументує, що “потрібно по-новому визначати ефективність, для чого належить виробити нові концепції “ефективності” і “продуктивності” підприємства, які були б сформульовані на зрівноваженні найближчих завдань (підвищення біржової вартості акцій) з довгостроковими цілями, передусім можливостями його виживання і розвитку” [5].

У зарубіжних дослідженнях ефективність функціонування сучасних суб’єктів ринкової економіки більшою мірою пов’язується зі зростанням вартості власного (акціонерного) капіталу компанії: Р. Брейлі, С. Майєрс – “критерієм успіху виступає вартість... секрет успіху криється у зростанні вартості” [6]; П. Дойль – “в останні роки завдання підвищення акціонерної вартості розглядається основним” [7]; М. Скот – “в останні роки головна мета менеджерів полягає у збільшенні вартості власного (або акціонерного) капіталу фірми” [8]. Водночас В. Діленко зазначає, що як для прибуткової, так і вартісної концепції ефективності “актуальною проблемою залишається розвиток методичної бази оцінки, аналізу і вирішування завдань підвищення ефективності, в тому числі і на основі використання методів економіко-математичного моделювання” [9].

Відаючи належне доробку учених, зазначимо, що у вітчизняній науці і практиці недостатньо обґрунтованими є концептуальні засади ефективності за показниками прибутковості (рентабельності) операційної діяльності, залишається невирішеною методологічна проблема ефективності за критерієм економічної доданої вартості та зростання (редукції) власного капіталу суб’єкта економіки.

Метою статті є розкриття сформульованих концептуальних засад і виявлення характерних ознак ефективного функціонування сучасних економічних систем.

Результати наукових розробок щодо ефективної діяльності суб’єкта господарювання і виробництва, еволюція поглядів на категорію “ефективність” та фактори, які її визначають, засвідчують про багатофакторність та системність підходів до її змістового наповнення. Погляди науковців і практиків на критерії ефективного функціонування економічних суб’єктів постіндустріального типу на сьогодні є неоднозначними: “дослідження економічної ефективності мало тривалий еволюційний розвиток, і в наш час сформувалось в складну, багатогранну економічну категорію” [10].

Низка останніх різноформатних й різноконтекстних досліджень й публікацій з проблематики ефективності передусім стосуються (виражені більшою чи меншою мірою) загальнометодологічних аспектів теорії ефективності, адекватності її засадних підходів умовам сучасної (інформаційно-інтелектуальної) економіки. У цьому контексті розглядається сутнісне наповнення цього категорійного поняття та форм його прояву, параметр критеріїв і систем показників у процесах оцінювання ефективності (абсолютна, порівняльна, часткова), змістовної інтерпретації й відповідних підходів до вимірювання ефективності (статична, динамічна, загальна, проміжна тощо).

Загалом ефективність функціонування сучасних суб'єктів економіки базується на синтезованому понятті поточної результативності та створенні потенціалу для їх майбутнього розвитку (капіталізація активів матеріально-речового і нематеріального видів). Розгляд операційної ефективності здійснюється за декількома напрямками: поточна діяльність підприємства загалом (результативність витрат (використаних ресурсів і капіталу) за всіма видами діяльності); операційна діяльність (віддача (продуктивність) окремих видів вкладених (спожитих) ресурсів в розрізі видів діяльності); інвестиційна діяльність (окупність проектів і програм); фінансова діяльність (рентабельність власного, позикового і залученого капіталу). Тобто, “у категорії “ефективність” виражається сукупність найбільш загальних, істотних і стійких зв'язків та відносин з приводу отриманих результатів господарської діяльності та якісно-кількісна характеристика результативності господарювання” [11].

Узвичаєно ефективність розглядається як міра отриманих підприємством результатів діяльності й встановлюється шляхом зіставлення їх кількісної величини з витраченими на їх отримання ресурсами. Науковці переважно й надалі перебувають на позиціях, що “методологічний підхід до визначення ефективності діяльності підприємства залишається загальновідомим: результати діяльності порівнюються з витратами або ресурсами, які забезпечили цей результат” [12]. Саме тому у наукових працях категорія економічної ефективності доволі часто досліджується через співвідношення “витрати-випуск” (продуктивна діяльність з мінімальними витратами матеріально-речових ресурсів, праці, капіталу на виробництво певного виду продукту), тобто суть цього категорійного поняття синонімічно зводиться до економічності операційних (технологічних) витрат.

Рівень ефективності певного типу встановлюється на основі різноформатних систем аналітичних оцінок. Не вдаючись до аналізу об'єктивності оцінно-аналітичного процесу та отримуваних результатів, найважливішою концептуальною спрямованістю є питання, що розуміється під *результатом* діяльності (отримання прибутків у поточному періоді чи формування потенціалу). Окрім цього, “ефективність повинна урахувати не тільки результати діяльності суб'єктів господарювання, але й розглядати умови, за яких вони досягнуті” [13]. З огляду на широкоформатний розгляд базової основи категорії “ефективність”, об'єктивно виникає проблема ключових критеріїв її встановлення, перетворюючи вимір такого показника у ключову проблему сучасної економіки. Підтвердженням складності критерію ефективності можуть бути численні приклади неплатоспроможності прибуткових чи явно виражених перекапіталізованих підприємств.

Фундаменталізм теорії ефективності подається, здебільшого, у площині розкриття встановленого інтегрального показника ефективності функціонування підприємства, який, крім оцінених результатів звершеної діяльності, втілює у собі низку інших індикативних складових, включених за певним принципом їх вагового значення (фінансовий стан, ризикованість бізнесу, вартість бренда, науково-технічний потенціал, організаційні компоненти тощо). Основою розгляду результату ефективного функціонування сучасного підприємства повинні бути, на нашу думку, конкретні стратегічні цілі стосовно вектора його спланованого розвитку (нарощування прибутковості, ринкової вартості власного капіталу, захоплення ринку тощо). У багатьох випадках “у сучасній економічній і фінансовій теорії у якості найбільш комплексного показника ефективності діяльності підприємства пропонується використовувати показник вартості підприємства” [14].

Сучасна світова практика встановлення рівня ефективного функціонування суб'єктів ринкової економіки значною мірою ґрунтується на вартісній критеріях (створення додаткової економічної вартості капіталу і капіталізація активів). Відомі зарубіжні аналітики [15, 16], відзначаючи низку недоліків концептуального і методологічного спрямування у системах і моделях оцінки ефективності та концепціях управління націленого на створення вартості, все ж дотримуються позиції, що "... поступ в управлінні фінансами корисно висунув вартість капіталу як ключовий критерій рішення" [17], оскільки "вище оцінюється ті компанії, що володіють потенціалом, порівняно з тими, які просто забезпечують швидкий грошовий потік" [18]. Така концепція ефективності вітчизняними науковцями подається двовекторно, вказуючи, що "загальна формула капіталізаційної ефективності дуже проста, в ній залежною змінною є рівень економічної ефективності, а незалежною – масштаби капіталізації" [19].

Вартісно орієнтована концепція управління підприємством, що має за мету формування стратегічно-інноваційного потенціалу й ринкову капіталізацію компанії висуває саме ці фактори основними критеріями ефективності; оцінювання витрат на дослідження й розробки за цією концепцією ніяким чином не корелює з результатами аналізу рівня ефективності, коли метою діяльності економічного суб'єкта висунуто максимізацію прибутків. Виходячи з наведеного, на сучасному етапі достатньо очевидним є факт трансформації категорії ефективність, акцент на системності цього поняття "з точки зору якості, результативності і своєчасності досягнення цілей підприємством як економічною системою, її розвиток у спланованому напрямку" [20].

У міжнародних дослідженнях для розкриття терміна "ефективність" (чи його контекстного наповнення) використовується такий еквівалентно уособлений термінологічний апарат: "effectiveness" – спроможність досягнення визначених цілей (незалежно від ціни їх досягнення); "efficiency" – оптимальне співвідношення витрачених (спожитих) ресурсів та отриманих результатів (рівень досягнення цілей при цьому відсувається на задній план); "effectuality" – синтезований (поєднаний) зміст понять "effectiveness" та "efficiency"; "performance" – загальна характеристика діяльності, рівня розвитку та перспектив організації, виражена фінансовими і нефінансовими параметрами. При цьому достатньо виразно акцентується, що поняття "effectiveness" розкриває зовнішню ефективність, характеризуючи досягнення цілей організації, а категорійне поняття "efficiency" – внутрішню ефективність, виражену через економічність (найдоцільніше використання ресурсів) та оптимізацію процесів в організації.

У багатьох дослідженнях (вітчизняних і зарубіжних) наведено низку обґрунтувань про те, що оцінка ефективності та результативності підприємства не може бути достовірною встановленою на основі опрацювання тільки традиційних показників рентабельності, оскільки відсутня кореляція між динамікою фінансових результатів (чистим прибутком) і грошовими потоками (чистим грошовим потоком). Ураховуючи цей очевидний факт, науковцями "обґрунтована об'єктивна необхідність використання для оцінки ефективності діяльності підприємств не тільки традиційних коефіцієнтів рентабельності, обчислюваних на базі чистого прибутку, але й специфічних показників рентабельності по чистому грошовому потоку" [21].

Фінансові результати (прибутки) як арифметична величина визначаються зіставленням доходів і витрат, які за існуючою методологією визначаються за методом нарахувань; грошові потоки – фактично проведені операції. Тому коефіцієнт

рентабельності вкладеного капіталу (ефективність спрямованих економічних ресурсів), обчислені на базі чистого прибутку і чистого грошового потоку, у багатьох випадках сильно відрізняються. У наукових публікаціях достатньо аргументованими є висновки, що “суб’єктивність прибутку затруднює співставлення фінансових результатів діяльності різних суб’єктів господарювання і може викликати помилки репрезентативності при оцінці діяльності підприємств” [22].

У багатьох випадках обгрунтовано вказується, що “ефективність слід розглядати як комплексну оцінку кінцевих результатів використання всіх залучених ресурсів... досягнення ефективності за своєю *кінцевою* метою має не так прибуток, як безперервність виробничого процесу” [23]. Тобто можна відзначити, що процеси формування конкурентоздатного потенціалу тут акцентовано важливою (однією із визначальних) складовою ефективності. Виходячи з таких позицій й ураховуючи умови трансформаційного вітчизняної економіки, управління ефективністю функціонування національних підприємств доцільно спрямувати за концепцією, яка синтезує доходність активів й економічну додану вартість. Коефіцієнт рентабельності активів відносно об’єктивно характеризує ефективність операційного управління активами, а показник економічної доданої вартості пов’язує з довгостроковою ефективністю. Такий підхід підтверджується висновком, що “на ринках, що розвиваються, корпоративне управління показує відносно високий рівень взаємозв’язку з фінансовою ефективністю” [24].

Безперечно, що в сучасній економіці ця категорія суттєво наповнюється суб’єктивними аспектами у її характеристиці (ускладнення вартісної верифікації нематеріальної складової економічних ресурсів й компонентних складових капіталу, неможливість кількісно виразити вплив дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища, зміни критеріїв та систем оцінок ринковими інституціями тощо). Динамізм технологічних змін, перманентна поява нових видів економічних ресурсів додатково формулюють зміну складових елементів ефективності, оскільки “ресурси підприємств, котрі визначають його ефективність не є вичерпним, тобто в конкретних умовах на ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства можуть чинити істотний вплив інші фактори, зокрема нематеріальні ресурси” [25].

На сучасному етапі у теорії і практиці домінує позиція, що вимір ефективності функціонування підприємства постіндустріального типу за критерієм створеної вартості (ринкова капіталізація) є об’єктивнішим порівняно з іншими показниками та індикаторами (дохід, прибуток, рентабельність тощо). Вагомі застереження щодо об’єктивності оцінки й аналізу рівня ефективності за вартісним критерієм, вираженим інтегральним (синтетичним) показником “створеної вартості” стосується відсутності переконливих емпіричних доказів та розбіжностей результатів такого типу ефективності, отриманих за методологією різних оцінно-аналітичних систем.

Висновки

Ефективність функціонування економічних систем визначально впливає на можливості й здатності їх подальшої діяльності в умовах реальної економіки. Сучасні процеси глобалізації й інтернаціоналізації фінансово-економічної діяльності та невизначеність загальноекономічного середовища актуалізують проблематику об’єктивних параметрів ефективності функціонування сучасних суб’єктів економіки, урахування факторів впливу на ефективність управління активами і капіталом.

Ураховуючи суттєву роль економічних ресурсів інформаційно-інтелектуального типу у діяльності сучасних економічних систем, існуючі методологічні підходи,

сформульовані теоретико-методологічні концепції визначення і виміру рівня ефективності і, відповідно, управлінські концепції, повинні бути доповнені (скориговані) показниками набуття продуктивного потенціалу такого типу ресурсами, як складовою ефективності.

Література

1. Діленко В. А. Показники ефективності економічної системи та економіко-математичні підходи до вирішення задачі її збалансованого підвищення / В. А. Діленко // Актуальні проблеми економіки [Текст]. — 2011. — № 10 (24). — С. 241—247.
2. Лапыгин Ю. Н. Методы оценки успешности развития организации [Электронный ресурс] / Ю. Н. Лапыгин. — Режим доступа : <http://www.iteam.ru>.
3. Подольчак Н. Ю. Проблеми оцінювання та регулювання соціально-економічної ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств [Текст] : монографія / Н. Ю. Подольчак. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. — С. 8.
4. Голубева Т. С. Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / Т. С. Голубева, І. В. Колос // Актуальні проблеми економіки [Текст]. — 2006. — № 5 (59). — С. 66—71.
5. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке [Текст] / П. Друкер ; пер. с англ. — М. : Вильямс, 2007. — 272с.
6. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов [Текст] / Р. Брейли, С. Майерс ; пер. с англ. — М. : Олимп-Бизнес, 1997. — С. 3.
7. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость: Маркетинговые стратегии для обеспечения роста компании и увеличения ее акционерной стоимости [Текст] / П. Дойль ; пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. — СПб. : Питер, 20001. — С. 16.
8. Скотт М. Факторы стоимости: Руководство для менеджеров по выявлению рычагов создания стоимости [Текст] / Марк К. Скотт ; пер. с англ. А. И. Исаенко. — М. : “ЗАО “Олимп-бизнес”, 2000. — 432 с.
9. Діленко В. А. Показники ефективності економічної системи та економіко-математичні підходи до вирішення задачі її збалансованого підвищення... — С. 241—247.
10. Климаш Н. І. Зародження та розвиток теорії економічної ефективності у працях вчених економістів XVI – XX століть / Н. І. Климаш // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту [Текст]. — 2009. — № 1. — С. 163.
11. Николаев М. В. Содержание категории “эффективность” [Электронный ресурс] / М. В. Николаев. — Режим доступа : <http://www.unn.ru>.
12. Голубева Т. С. Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства... — С. 67.
13. Павленко И. Г. Подходы к определению экономической сущности понятия “эффективность” / И. Г. Павленко // Экономика и управление [Текст]. — 2006. — № 1. — С. 38.
14. Загорная Т. О. Управление предприятием на основе системного использования экономических методов / Т. О. Загорная, Ф. А. Шаповалов // Прометей [Текст]. — 2007. — № 2 (23). — С. 253.
15. Lister R. Cost of capital: the case for the prosecution / Roger Lister // Investment Management and financial Innovations, International Research Journal [Text]. — 2005. — Vol. 2. — Issue 2. — P. 142—157.
16. Рош Дж. Стоимость компании: От желаемого к действительному [Текст] / Джулиан Рош ; пер. с англ. Е. Н. Недбальская ; науч. ред. П. В. Лебедев. — Минск : Гревцов Паблишер, 2008. — 352с.

17. Lister R. Cost of capital: the case for the prosecution... — P. 154.
18. Рош Дж. Стоимость компании: От желаемого к действительному... — С. 66.
19. Башнянин Г. І. Ефективність капіталізації і лібералізації економічних систем в умовах ринкової транзиції: методологічні проблеми метрологічного аналізу [Текст] / Г. І. Башнянин, Ю. І. Турянський. — Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2008. — С. 76.
20. Эффективный менеджмент [Текст] / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге. — М. : Высшая школа, 2003. — С. 176.
21. Кричевец Е. А. Проблемы оценки эффективности функционирования предприятия / Е. А. Кричевец, А. П. Поляков // Вісник СевНТУ [Текст] : зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 130. — С. 103. — (Серія “Економіка і фінанси”).
22. Там само. — С. 97—103.
23. Павленко И. Г. Подходы к определению экономической сущности понятия “эффективность” / И. Г. Павленко // Экономика и управление [Текст]. — 2006. — № 1. — С. 38.
24. Гизатуллин А. Корпоративное управление и финансовая эффективность компании: мета-анализ / А. Гизатуллин // Вопросы экономики [Текст]. — 2008. — №10. — С. 71.
25. Савенко Н. В. Економічна сутність ефективності виробництва підприємства і аналіз підходів до її визначення / Н. В. Савенко // Інноваційна економіка [Текст] : Всеукр. наук.-вироб. журн. — 2009. — № 2. — С. 157.

G. Gerega

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE FUNCTIONING OF MODERN ECONOMIC SYSTEMS

The analysis of the essence of efficiency as an economic category, its contents and evolution of concepts is carried out. Conceptual basis is considered and fundamental principles of effective functioning of economic systems in today’s economy are formulated. The results of the analysis of developed and adapted paradigms of efficient functioning of economic agents are presented. Some aspects of development parameters of efficiency of modern economic systems are formulated.

Key words: economic system, operation, management, concepts, efficiency, criteria, indexes, indicators, factors of economic efficiency.